

Maatschappelijke Filosofie

De Crisis van Globalistan

Mark EYSKENS
minister van Staat

Een vloeibare wereld

1. Reeds de oude Griekse filosoof Herakleitos was onder de indruk van de veranderingen die in zijn tijd, 2500 jaren geleden, plaatsvonden op alle gebieden in en buiten zijn land. Vooral de veranderingen van de veranderingen en het ritme van de wijzigende gebeurtenissen en trends vielen hem op. Hij constateerde een stroomversnelling en riep uit: *panta rhei*, een oneliner die hem onsterfelijk zou maken. Meer dan ooit is de uitspraak van de Griekse wijsgeer actueel. Onder het ancien régime, voor de Franse Revolutie, waren de veranderingen zo traag dat niemand die opmerkte. Vandaag zijn de veranderingen zo talrijk en diepgaand dat het heel moeilijk is om ze in te schatten en er de gevolgen van onder ogen te zien. Wij beleven noch min noch meer het ‘hijgen van de geschiedenis’.

Graag maak ik het onderscheid tussen de aarde en de wereld. De aarde is hard en rond; de wereld is vlak en vloeibaar. De aarde is onze blauwe planeet en mensachtige wezens lopen er rond sinds ongeveer zeven miljoen jaren. Dat is relatief recent, slechts een paar seconden geleden op de kosmologische klok. In de Olduvaivallei, het grensgebied tussen Kenia en Tanzania, is de mensaap recht gekropen en op zijn achterste poten gaan staan, wat geleidelijk een einde heeft gemaakt aan zijn lenig apenbestaan. Een klimaatwijziging had zijn geliefde bomen met slingertakken uitgeroeid zodat hij, om te overleven in de Savanne, overeind moest leren lopen. In zijn lichaam kon thans het volume van zijn hersenen uitzetten en kwam zijn keel vrij, zodat hij klanken leerde uit te stoten die de noten werden van zijn toekomstige taal. De homo werd steeds meer sapiens en zou weldra uitzwermen en geleidelijk aan de aarde veroveren. Hij moest echter rekening houden met de natuur om te overleven. De aarde was hard en soms onverbiddelijk. De meest vruchtbare plekjes moesten worden uitgezocht. Stilaan ontstond een menselijke soort die zich ging diversifiëren naargelang van de vestigingsplaatsen die op verscheidene continenten werden ingenomen. Toen al ontstond een wereld van mensen, de ‘menschheid’ genaamd. De rijke Nederlandse taal hanteert ook wel eens het woord ‘menschdom’, waarvan de laatste lettergreep veelbetekenend is en niet zelden toepasselijk. Ten tijde van Christus waren er 300 miljoen aardbewoners, aan het begin van de twintigste eeuw waren er net 2 miljard, vandaag zijn we met 7 miljard en omstreeks 2050 zullen ten minste 9 miljard ‘aardlingen’ op onze planeet wonen. De wereld van de mensen heeft de hele aarde gekoloniseerd, ook al werd het politieke kolonialisme van het Westen in de tweede helft van de twintigste eeuw volledig opgeheven.

Globalistan

2. De wereld van de mensen is een netwerk geworden, niet alleen dankzij spoorlijnen, autowegen, telefooncontacten, tv- en radio-uitzendingen maar vooral en steeds meer door de digitale informatie-uitwisseling en kennisverspreiding. De wereld van de mensen wordt een werelddorp, één globale wereld die ik graag Globalistan noem. Landen waarvan de naam eindigt op ‘-stan’ zijn meestal landen met problemen, interne twisten, burgeroorlogen, grote onge-

lijkheden, enzovoort. De wereld van vandaag is een draaischijf van enorme mogelijkheden, maar ook van kolossale uitdagingen en problemen.

Het is het menselijke creatieve vernuft dat de geschiedenis van de mensheid op deze planeet heeft gestuurd en gestuwd. Het verstand en de verbeelding van de homo sapiens hebben zich geuit in allerlei vormen van cultuur, al talloze millennia terug. Het volstaat even de wonderbaarlijke wandschilderingen in de grotten van Lascaux of Altamira te gaan bewonderen om overtuigd te geraken van de magische creativiteit van de zogenaamde primitieve mens. Maar het zijn uiteraard de wetenschap en haar talloze toepassingen die de geschiedenis van de mensheid van de ene stroomversnelling in de andere hebben gebracht. Ik ga het hier niet hebben over de ontdekking van het vuur, het aanleren van de zeevaartkunst, het temmen van het paard, het instrumentaliseren van de silexsteen, het vervaardigen van bronzen, koperen en ijzeren gebruiksvoorwerpen en wapens allerhande, de uitvinding van het wiel, de ontdekking van de landbouw en veel dichterbij ons de uitvinding van het buskruit – oorspronkelijk een Chinese vondst – van de sextant en van de boekdrukkunst aan het einde van de middeleeuwen. Hoe komt het dat blanke Europeanen, zoals Christoffel Columbus, voet aan wal hebben gezet in wat thans Amerika heet? En dat het niet Amerikaanse indianen zijn die in hun prauwen de Seine in Parijs zijn opgevaren om er te gaan meren in de schaduw van de Notre Dame-kathedraal? Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw hield het niet meer op. Europa, dat kleine schiereiland aan het Euraziatische continent, bleek vanaf de achttiende eeuw een overweldigend innoverend dynamisme aan de dag te leggen. Historici tot op vandaag plegen dikke traktaten over de vraag wat de oorzaken zijn geweest van dit Europees mirakel. Het zelfvertrouwen van een monotheïstische overtuiging? De geest van de Verlichting? Die methodische twijfel? De eerste industriële omwenteling aan het einde van de achttiende eeuw? Die had hoofdzakelijk te maken met de uitvinding van de stoommachine, een geniaal idee dat voordien ook al in China was gekoesterd maar nooit toegepast. Het ontstaan van het machinisme, de ontwikkeling van de staalnijverheid en het aanleggen van spoorweglijnen hebben het aanzicht van de wereld veranderd. Geografische afstanden krompen spectaculair toen stoomtreinen alle steden in Europa, in Amerika en nadien in de rest van de wereld gingen verbinden. De eerste industriële omwenteling deed de welvaart van staten en bevolkingen, althans gemiddeld, sterk toenemen. De verbetering van voeding, hygiëne en van de geneeskunde leidden tot een sterke demografische ontwikkeling. Grote sociale ongelijkheden, die vaak optreden in perioden van aanzienlijke economische groei, zouden echter omwentelende maatschappelijke opvattingen in het leven roepen. De Franse Revolutie van 1789 was een eerste aanzet maar vooral het marxisme zaaide het zaad van toekomstige, wereldwijde sociale en politieke revoluties. Aan het einde van de negentiende eeuw had een nieuwe spectaculaire wetenschappelijke en technologische doorbraak plaats met de ontdekking van de elektriciteit en de uitvinding van de ontploffingsmotor. De toepassingen van de elektriciteit hadden enorme economische gevolgen en oefenden een kolossale invloed uit op de levenswijze van de mensheid in alle aspecten, onder meer door de verspreiding van de telefoon, de radio en later de televisie. De ontploffingsmotor van zijn kant liet de auto verschijnen in het landschap en nadien het vliegtuig, waardoor andermaal planetaire afstanden verschrompelden tot boogscheuten en de contacten tussen mensen sterk werden geïntensi-

veerd. In de twintigste eeuw had een ware tsunami plaats van ontdekkingen en uitvindingen, op alle domeinen en in alle wetenschappen. Het aanmaken en militair inzetten van de atoombom, als toepassing van totaal nieuwe wetenschappelijke inzichten, bracht een diepe cesuur aan in de wereldgeschiedenis. Het evenwicht van de wederzijdse nucleaire afschrikking tijdens de Koude Oorlog tussen Amerika en zijn geallieerden enerzijds en de Sovjet-Unie en haar medestanders anderzijds zette rationele regeringsleiders in beide kampen ertoe aan een wereldwijd armageddon op het nippertje te vermijden.

Het fabeltuig computer

3. Het is bij het vervaardigen van de atoombom dat de computer zijn intrede heeft gedaan in de moderne technologie. De Amerikaanse militairen hadden behoefte aan een gesofisticeerde rekenmachine die in staat zou zijn het ontstekingsmechanisme van een atoomwapen nauwkeurig te becijferen en te bepalen. Vooral John von Neumann, een naar de Verenigde Staten uitgeweken Duitse jood, die zich later ook ontpopte tot de vader van de economische speltheorie, bewees grote diensten bij de ontwikkeling van de eerste computer.

Samen met de fabelachtige ontdekkingen in de biogenetica, de kwantumfysica en de nanotechnologie werden aldus de kiemen gezaaid van een wetenschappelijke en technologische omwenteling die de geschiedenis van de mensheid fundamenteel zou wijzigen vanaf het laatste kwartaal van de twintigste eeuw. Het wondertuig dat wij computer noemen heeft een ware revolutie verwekt in ongeveer alle aspecten van het menselijke denken en doen. De computer en zijn ontelbare toepassingen hebben in alle wetenschappen geleid tot een voordien onmogelijk geachte creativiteit en vooruitgang. Historici van westerse signatuur trachtten in het verleden de wereldgeschiedenis op te delen in twee grote perioden: *before Christ* (BC) en *after Christ* (AC). Vandaag betekenen deze afkortingen respectievelijk *before computer* en *after computer*. Wat nu gebeurt, wordt vaak geduid als de ‘derde industriële revolutie’. Maar deze hoofding lijkt mij een vlag die de lading niet dekt. De doorbraak van de computer is van een totaal andere aard dan de innovaties die door de eerste en de tweede industriële revoluties werden teweeggebracht. Die hadden allemaal op de een of andere manier te maken met het opwekken van energieën, ontelbare malen sterker dan die van de menselijke of dierlijke spierkracht. De computer daarentegen, voor het eerst in de menselijke geschiedenis, slaagt erin de prestaties van bepaalde vermogens van de menselijke hersenen te vermenigvuldigen, zoals de geheugenfunctie, en bepaalde aspecten van het menselijk redeneervermogen, wat het pad effent voor het produceren van artificiële intelligentie. De computer en zijn toepassingen fungeerden als hefboom om in talrijke wetenschappen enorme ontdekkingen mogelijk te maken, meer bepaald in de genetica, de moleculaire biologie, de nanotechnologie, de robotica, de kosmologie, de ruimtevaart, de artificiële intelligentie, de ontwikkeling van slimme producten, het aanmaken van moleculen die in de natuur niet bestaan, het ont-rafelen van de geheimen van de menselijke hersenen, enzovoort.

Eind 2011 werd ik opgebeld door een journalist die mij vroeg wat, volgens mij, de belangrijkste gebeurtenis was geweest van het afgelopen jaar. Hij ver-

wachtte wellicht dat ik de dood van Bin Laden of Khadaffi, de dramatische gevolgen van de tsunami in Japan, de financiële crisis in de wereld, de problemen met de euro, de lange regeringsformatie in België en de oplossing van de BHV-puzzel zou hebben vermeld. Maar niets daarvan. Ik zei droogjes: 'De voornaamste gebeurtenis van 2011 heeft zich voorgedaan in een laboratorium in de Verenigde Staten, meer bepaald in San Diego, waar ene professor Joyce erin geslaagd is voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid een levende cel tot stand te brengen. Dit is een kolossale gebeurtenis die de evolutie van het leven op aarde dreigt om te woelen.' De journalist zei aanvankelijk niets totdat hij, enigszins stamelend, de woorden 'Denkt u dat werkelijk?' wist te uiten. Maar uit zijn weifelende toon leidde ik af dat de goede man zich ongetwijfeld vragen stelde over mijn geestelijke gezondheid. De waarheid is dat een overweldigende vloedgolf van uitvindingen, ontdekkingen en hun toepassingen bezig is ons wereldbeeld, mensbeeld en zelfs godsbeeld grondig te wijzigen. Het is zo oogverblindend dat de meeste mensen het niet beseffen. De hedendaagse mens, als hij zich toch min of meer bewust is van wat er gebeurt, voelt zich als Alice in Wonderland en valt van de ene verbazing in de andere. De gevolgen van wat er gaande is zijn immens, moeilijk te overzien en nog moeilijker in te schatten.

Het werelddorp barst uit zijn voegen

4. Een eerste gevolg van de wetenschappelijk gestuurde vooruitgang is uiteraard de globalisering. De wereld is een werelddorp geworden door het netwerk van moderne communicatiemiddelen. Wetenschappelijk, economisch, financieel en steeds meer cultureel wordt de wereld één complexe gemeenschap van zeven miljard inwoners. Het werelddorp barst uit zijn voegen. In feite zijn de aardbewoners zeer sterk van elkaar afhankelijk geworden (interdependentie) maar vaak reageren zij op de globalisering door meer onafhankelijkheid te verlangen en het behartigen van hun eigenbelang te eisen. Nationalisme en allerlei vormen van 'lokalisme' steken de kop op als een soort verdringing van de aan de gang zijnde internationalisering en kosmopolitisering. De opwarming van het klimaat, de om zich heen grijpende verstedelijking, de pollutie, het gebrek aan drinkbaar water en een gezonde voeding en de grote ongelijkheden tussen bevolkingsgroepen plaatsen de mensheid voor gigantische uitdagingen, die enkel door een gemeenschappelijke aanpak kunnen worden opgelost. Meer politieke globalisering lijkt dus vereist. In heel wat gebieden van de planeet leidt de globalisering bovendien tot sterke vooruitgang, ook op economisch gebied, onder meer door de ontwikkeling van de vrijhandel en de vermenigvuldiging van buitenlandse investeringen. In een eerste fase, mede dankzij de spectaculaire vooruitgang van de geneeskunde, heeft een sterke demografische expansie plaats die ons in 2050 zal opzadelen met een wereldbevolking van tien miljard planeetbewoners. De beste contraceptie is evenwel de toenemende welvaart. Vanaf een bepaald welvaartspeil, dat onder meer bereikt is in de Verenigde Staten van Amerika en in Europa, verkiezen samenlevende koppels een mooie vakantiereis, een dure auto of een grote tv boven een derde of vierde kind. Economen spreken in dit verband van de substitutie-elasticiteit, waarbij meer kinderen worden vervangen door meer levenscomfort. Maar zodra koppels zich beperken tot twee kinderen of minder dreigt een demografi-

sche krimp, die zich steeds meer aandient in het oude Europa en trouwens ook in China, onder de vorm van een snelle vergrijzing. Het land betaalt nu de prijs voor zijn drastisch beleid van geboortebeperving. Meer bepaald in Europa zal in de toekomst een zeer aanzienlijke krapte ontstaan van werknemers op de arbeidsmarkt. De enige oplossing is immigratie van buitenlandse arbeidskrachten. Immigratie in onze landen is ongetwijfeld een probleem, meer bepaald als het gaat over de integratie van de allochtonen en de elementaire verdraagzaamheid van de autochtonen. Maar het spreekt voor zich – en dit weigeren de politieke demagogen in onze contreien in te zien – dat *geen* immigratie in onze landen nog veel grotere probleem zal creëren. Wel is het zo dat op Europees vlak best een selectief immigratiebeleid kan worden gevoerd, dat zou beantwoorden aan de reële noden van de Europese Unie. De multiculturaliteit is inmiddels een onomkeerbaar feit geworden. In veel Europese landen is een derde van de inwoners van allochtone afkomst en in de grote steden ligt deze verhouding nog veel hoger. De Duitse kanselier Angela Merkel heeft verklaard dat de multiculturaliteit is mislukt. Deze uitspraak snijdt geen hout. De multiculturaliteit is een realiteit. De grote opgave bestaat erin de multiculturaliteit om te zetten in echte, werkzame interculturaliteit. En dat vergt een veelzijdig beleid dat begint in het onderwijs en dat te maken heeft met sociale integratie, aangepaste woongelegenheid, niet-discriminatie op de arbeidsmarkt, enzovoort. Het welslagen van de interculturaliteit zal in grote mate de toekomst van onze samenleving bepalen. Er is dus nood aan moedige politici en verantwoordelijken in alle geledingen van de maatschappij die bereid zijn op te tornen tegen de vloedgolf van goedkoop populisme en latent racisme. Demagogische politici venten de slogan ‘eigen volk eerst’ en proberen de bevolking een rad voor de ogen te draaien. Zodoende leveren zij een heilloos achterhoedegevecht dat haaks staat op een waardevol toekomstperspectief. ‘Alle mensen eerst’ is de enige verantwoorde ethische invalshoek.

Nationalisme en moderniteit

5. De globalisering noopt tot steeds meer internationale samenwerking, maar een samenwerking van een nieuw type waarbij een groot deel nationale soevereiniteit wordt afgestaan aan supranationale instanties. De eurocrisis doet dit bijna geruisloos. Griekenland is onder voogdij geplaatst en wordt in feite bestuurd door een supranationale trojka: een vertegenwoordiger van de Europese Commissie, een van de Europese Centrale Bank en een van het Internationaal Muntfonds. Nationalisten van allerlei slag, ook in België, ijveren voor het samenvallen van ‘volk en staat’, waarbij gesteld wordt dat een volk, die naam waardig, ook een eigen staat moet oprichten die internationaal als zodanig wordt erkend. Dit standpunt maakte veel opgeld in de negentiende en de twintigste eeuw. De excessen van het nationalisme waren niet vreemd aan het ontstaan van fascisme en nazisme in Europa, en aan het losbarsten van de Tweede Wereldoorlog. Aan het einde van de twintigste eeuw, toen Joegoslavië uiteenviel, ontbrandden in dat gebied eveneens bijzonder bloedige nationalistische conflicten. Om te zwijgen van de talrijke etnische vijandelijkheden in Afrika. Op het nationalisme pas ik graag de economische speltheorie toe. Nationalisme is perfect aanvaardbaar zolang het leidt tot een beleid waarvan iedereen beter wordt en waardoor een win-winsituatie ontstaat. De economische expansie van

Vlaanderen is gunstig voor Brussel en Wallonië. Het omgekeerde geldt ook. Culturele ontwikkeling is meestal voordelig voor iedereen. Maar zodra een nationalistisch beleid onttaardt in een spel met winnaars en verliezers gaat het rode licht aan. Want dat betekent dat het behartigen van de belangen van de eigen gemeenschap geschiedt ten koste van de belangen van een andere gemeenschap. Aldus zou een totale splitsing van de sociale zekerheid in België tussen Vlaanderen en Wallonië tot gevolg hebben dat in het zuiden van het land de armoede zou verdubbelen. Dit lijkt mij ethisch onaanvaardbaar en wijst op een grens die het nationalisme niet mag overschrijden.

IJveren voor een globalisering met een menselijk gelaat is streven naar het humaniseren van de moderniteit. Zich afzetten tegen de eenwording van de wereld en van de mensheid, zoals veel nationalistes doen, is een hopeloze verzetspoging. Leidt internationalisering tot identiteitsverlies? Het antwoord hierop is niet eenvoudig. Wij hebben juist 'de anderen' nodig om onszelf te zijn. Bij elk 'ik' hoort een 'jij' en een 'wij'. De identiteit van de Europeaan bestaat juist in de diversiteit van zijn beschaving. De moderniteit aanvaarden is echter niet zo eenvoudig en vanzelfsprekend. Nog in de negentiende eeuw hebben vooraanstaande kerkelijke leiders zich afgezet tegen bepaalde aspecten van de zich moderniserende samenleving, zoals de emancipatie van de vrouw, de scheiding van kerk en staat en zelfs de democratie. Erg stichtend in dit verband is de lectuur van de pauselijke encycliek *Syllabus Errorum* (de waslijst der vergissingen), gepubliceerd in 1864. Vandaag zijn het hoofdzakelijk de moslimlanden die de moderniteit beschouwen als onverenigbaar met de 'ziel' van hun beschaving, die in grote mate is neergelegd in hun godsdienstige opvattingen. Ook hier zal een geleidelijke evolutie optreden, zoals dit het geval is geweest in het christelijke Europa. Wij moeten die volkeren hierin steunen. Soms ontstaat een krampachtig protest tegen wat zij beschouwen als nieuwe vormen van kolonialisme, namelijk de beïnvloeding van hun traditionele samenleving door westerse ideeën, voornamelijk via de moderne communicatiemiddelen. In extreme gevallen wordt zelfs naar de wapens gegrepen van uitzinnig terrorisme om de westerse beschaving te vernietigen of onderlinge meningsverschillen uit te vechten. Het grensoverschrijdende terrorisme plaatst vooral politieke leiders voor een heel moeilijke opgave, aangezien zij hebben af te rekenen met een vijand die volkomen irrationele gedragspatronen aan de dag legt en die daarbij gebruikmaakt van een diabolisch wapen: zelfmoordcommando's. Hiermee vanuit de politiek ethisch omgaan is niet eenvoudig. Want bij een preventieve actie dreigt men onschuldige slachtoffers te maken en bij een repressieve interventie, als de aanslag gebeurd is, kan men beschuldigd worden van schuldig verzuim. Ook hier is het optreden van de internationale gemeenschap via sanctionering, maar ook preventie de meest aangewezen weg.

Economisch Jurassic Park

6. De globalisering creëert voor veel producten en diensten wereldwijde markten waarop een beperkt aantal zeer grote multinationale ondernemingen opereert. Deze marktsituatie wijkt sterk af van het ideale model van de volmaakte mededinging. De wereldmarkten zijn oligopolistisch, wat betekent dat elke deelmarkt wordt gedomineerd door een beperkt aantal zeer grote bedrijven met

over de hele wereld verspreide filialen en afdelingen. Op deze markten heerst een zeer felle concurrentie die gepaard gaat met *mergers and acquisitions*, om het beschaafd uit te drukken. Amerikaanse economen hebben het over *cut the throat over competition*, ofte ‘snij de keel over-competitie’. Persoonlijk geef ik de voorkeur aan de omschrijving van veel wereldmarkten als een economisch Jurassic Park, waar reuzenbedrijven elkaar naar het leven staan, vooral door de zogenaamde ‘innovatorische concurrentie’. Zie onder meer de strijd tussen Facebook, Microsoft, Google... Op zich stimuleert dit de technologische vooruitgang maar de macht die deze bedrijven veroveren kan leiden tot misbruiken als er geen regulerende overheid optreedt. En die ontbreekt momenteel in grote mate. De Wereldhandelsorganisatie (WTO) doet haar best om de concurrentie correct te laten verlopen maar het ontbreekt haar aan macht en sanctionerende bevoegdheden. De leider van een grote wereldwijde onderneming – thans CEO genoemd – kan van zichzelf getuigen, zonder te overdrijven, dat hij het verder heeft gebracht dan Keizer Karel, over wiens rijk de zon nooit onderging. Veel multinationals produceren een totale toegevoegde waarde die groter is dan het bruto binnenlands product van veel landen in de wereld. Zo’n CEO weegt al bij al zwaarder, economisch en politiek, dan de president of de eerste minister van de meeste landen waarin hij zaken doet.

Het is niet verwonderlijk dat de globalisering van de wereldeconomie en de daarmee gepaard gaande machtsopbouw, gefaciliteerd door het marktdenken en de dogmatiek van de markteconomie, ook heel wat verzet in het leven heeft geroepen. De zogenaamde antiglobalisten laten vaak van zich horen als grote internationale economische bijeenkomsten plaatsvinden, waarmee verwezen wordt naar een massale maar ook gewelddadige protestactie die plaatsvond in 1999 in de stad Seattle, toen daar een ministeriële conferentie van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) was samengeroepen. In linkse kringen groeide ook het verzet tegen de zogenaamde *Washington consensus*, het beleid van het Internationaal Monetair Fonds, dat erin bestaat de hulpverlening aan noodlijdende landen afhankelijk te maken van een aantal strenge voorwaarden met betrekking tot het wegwerken van begrotingstekorten en overdreven openbare schuldratio’s. De antiglobalisten hebben echter door hun overdrijvingen – zowel ideologisch als feitelijk via agressieve manifestaties – in eigen voet geschoten, ook al omdat zij geen alternatief bieden. Vandaag de dag is de kritiek op de economische globalisering meer genuanceerd verwoord door de ‘anders-globalisten’, die vooral pleiten voor duurzame groei en een regulering van de internationale markten. Ongetwijfeld hebben ze hier een punt. De globalisering, die onomkeerbaar is, dwingt staten en multilaterale instellingen tot meer samenwerking en tot het creëren van internationale beslissingsorganen met nagenoeg supranationale bevoegdheid. Het gaat over een moeilijk en traag proces. Pogingen in die zin worden ondernomen door de werking van de G20 beter te structureren, de twintig belangrijkste economische landen ter wereld.

De financiële crisis

7. De globalisering van de wereld wordt ook verantwoordelijk geacht voor de weerkerende economische crisissen en meer bepaald voor de financiële crisis vanaf 2008. Deze crisis heeft in eerste instantie het wereldwijde banksysteem

geteisterd nadat in de Verenigde Staten van Amerika belangrijke hypotheekmaatschappijen – Fanny Mae en Freddy Mac – met grote solvabiliteitsproblemen werden geconfronteerd. Dit was het gevolg van een roekeloos, afschoon sociaal gemotiveerd beleid van hypothecaire kredietverlening aan klanten tegen gunsttarieven (*sub prime*), ook als die niet zeer kredietwaardig bleken. De Amerikaanse regering, om erger te voorkomen, pompte grote bedragen in beide instellingen met de bedoeling een faillissement te verhinderen. Inmiddels echter waren talrijke hypotheekleningen als obligataire schuldtitels doorverkocht aan talrijke banken (CDO's). De financiële wereld had niet stilgezeten. Dankzij veel inventiviteit waren talrijke financiële producten gecreëerd en verspreid in de wereldeconomie zoals *derivatives*, *credit default swaps*, *collateralized debt obligations*, hefboomfondsen, technieken van *short selling* en *naked selling*, waarbij financiële activa zoals aandelen worden verkocht door financiers vooraleer ze deze activa in hun bezit hebben. Deze nieuwe financiële producten leidden aanvankelijk tot heel veel geldgewin en tot een ware euforie op de financiële markten. Maar de crisis op de vastgoedmarkt in Amerika verwekte een kettingreactie die de wereldwijd verspreide financiële zeepbel doorprikte. Vanaf 2008 begonnen talrijke banken te wankelen op de rand van het faillissement, zoals Lehman Brothers. Heel wat banken werden getroffen, ook in België. De tragische lotgevallen van Fortis, Dexia, KBC en anderen liggen nog fris in het geheugen. Zowel in de Verenigde Staten van Amerika als in Europa besloten de regeringen het banksysteem te redden door massaal financiële steun te verlenen. Deze openbare hulpverlening had in veel landen een explosie van de openbare schulden tot gevolg. Vanaf 2011 ontaardde de bankencrisis in een openbare schuldcrisis.

De eurozone in de spoedafdeling

8. In de schoot van de Europese Monetaire Unie had de openbare schuldencrisis bijzonder perverse gevolgen. De landen die lid waren geworden van de Monetaire Unie en de euro hadden aanvaard als gemeenschappelijke en enige munt, hadden daardoor verzaakt aan hun eigen nationale munt en derhalve aan hun bevoegdheid om zelf geld te scheppen. Een land dat zelf geld kan scheppen, kan in principe niet failliet gaan. Wel leidt aanzienlijke geldschepping tot sterke inflatie, wat dan weer de competitiviteit van het land in kwestie op de buitenlandse markten aantast. Dan rest nog de mogelijkheid om de nationale munt te devalueren en aldus tijdelijk het concurrentievermogen te herstellen. Zodra een land lid wordt van een monetaire unie, heeft het deze mogelijkheden uit handen gegeven. Om een faillissement te vermijden (het onvermogen om de uitgegeven staatsfondsen terug te betalen) moet dan een beroep worden gedaan op de solidariteit van de andere lidstaten, en dat deden Griekenland, Portugal, Spanje en Italië. Het verlenen van hulpkredieten gebeurt uiteraard noch gratis noch onvoorwaardelijk. Landen met hoge schulden worden aldus gedwongen, door ingrijpende besparingen, hun schuldpositie af te bouwen. Griekenland is hiervan het meest sprekende voorbeeld.

Aanzienlijke besparingen van de overheid leiden echter bijna steeds tot een sterke daling van de economische groei. In Griekenland kromp de groei met zomaar zeven procent in 2012. De opgelegde besparingen hadden een zware

recessie tot gevolg. In heel Europa is de groei stilgevallen. De economische geschiedenis leert dat de afbouw van de openbare schulden haast onmogelijk is in een land waar de economische groei negatief is geworden. De werkloosheid stijgt zorgwekkend en de sociale spanningen vormen een bedreiging voor de democratie. In veel landen van Zuid Europa bleek de democratie tijdens de 20^e eeuw een cyclisch verschijnsel te zijn, geregeld onderbroken door dictaturen. Die van de kolonels in Griekenland, Salazar in Portugal, Franco in Spanje, Mussolini in Italië, om te zwijgen van Hitler in Duitsland. Het is dus van het allergrootste belang – en dat geldt niet alleen voor Griekenland maar voor heel wat EU-lidstaten – dat naast een beleid van schuldvermindering en beheersing van de begrotingstekorten ook en tegelijkertijd een krachtig beleid van economische relance zou worden gevoerd. Sinds de maand november 2011 heb ik herhaaldelijk gepleit voor een Rooseveltiaanse *new deal*, met name een groot-scheeps investeringsprogramma, uit te voeren door de Europese Commissie, dat gericht moet zijn op het uitvoeren van infrastructuurwerken, de promotie van nieuwe en schone energie, onderzoek en ontwikkeling, klimaatbeheersing en milieubescherming, toekomstgericht onderwijs, de bestrijding van armoede, enzovoort. Naar mijn gevoel zou een doelgericht programma van duizend miljard euro opnieuw geloof geven aan de Europese burgers, die nu enkel en alleen worden onderworpen aan een boodschap van ascese en budgettaire boetedoening. De Europese Commissie zou een dergelijk investeringsprogramma moeten uitwerken en uitvoeren, want de lidstaten dreigen de toegekende geldmiddelen niet oordeelkundig aan te wenden. De Europese begroting, nauwelijks één procent van het Europees bruto nationaal product, schiet uiteraard tekort. De financiering van zo'n *new deal* moet prioritair geschieden door een beroep te doen op het zeer ruime Europese sparen. In België alleen bedraagt het totale sparen op spaarboekjes ongeveer € 240 miljard. In de meeste andere Europese landen doet zich een gelijkaardig fenomeen voor omdat de spaarders hun geld liever bijhouden dan het te beleggen, bij gebrek aan vertrouwen. Keynes noemde dit de liquiditeitsval (liquidity trap). Mijn voorstel is dat het ESM (European stability mechanism) een bank licentie zou krijgen van de Europese Raad en aldus grootscheepse leningen zou kunnen uitschrijven op de kapitaalmarkt. De opbrengst zou aanzienlijk zijn omdat deze bank zou werken met de waarborg van de monetaire unie. Naar mijn gevoel mag men ook geldschepping door de Europese Centrale Bank niet helemaal uitsluiten. Statutair mag de ECB geen geld lenen aan staten en regeringen, maar wel aan banken. Het ESM, omgevormd tot bank zou kunnen genieten van een massale geldinjectie door de ECB. Die Europese Bank zou dan het investeringsprogramma kunnen financieren, terwijl de Europese commissie het programma zou uitvoeren. Tot op zekere hoogte doet de ECB nu reeds aan reflatoire financiering van het Europese banksysteem, door ruime kredieten toe te kennen. De banken blijken deze gelden echter snel te herbeleggen bij de ECB omdat hun risicovrees groter is dan hun ijver om de economie te financieren. De president van de Europese centrale Bank, Mario Draghi, heeft in de loop van 2012 aangekondigd dat zijn instelling bereid is alle maatregelen te treffen die nodig zijn om de euro te redden. Daarbij vermeldde hij de mogelijkheid om massaal staatsfondsen van landen in moeilijkheden op te kopen. Dit is een maatregel bij economen bekend onder de naam 'open market policy'. Het voordeel is dat de ECB in de plaats treedt van falende schatkisten. Tegelijkertijd wordt natuurlijk ook geld in de economie pompt die dan moet worden gekanaliseerd naar de in-

vestering vraag. Het is al lang mijn overtuiging dat men, om de euro te redden, hem moet drukken. Het inflatiegevaar is gering in een periode van zich verspreidende recessie. Het beleid van ECB-president Mario Draghi is moedig en doortastend – men spreekt van de bazooka van Draghi – en het gevolg is geweest dat de rust in grote mate op de geldmarkten in Europa is weergekeerd en de rentevoeten zich hebben kunnen ontspannen

De crisis van de eurozone bevestigt alvast een les van de geschiedenis. Er zijn staten zonder munt maar er bestaat geen munt zonder staat. Decennialang maakte het Groothertogdom Luxemburg gebruik van de Belgische frank, zonder problemen. Maar de speciale trekkingsrechten (*special drawing rights*) die na de Tweede Wereldoorlog in het raam van de Bretton Woodsakkoorden werden gecreëerd in de schoot van het Internationaal Muntfonds, zijn nooit een volwaardig betaalmiddel geworden. Het is dus maar al te duidelijk: de Europese Unie moet zo snel mogelijk evolueren in de richting van een Europese federale confederatie of een confederale federatie met een geïntegreerd economisch, fiscaal en begrotingsbeleid, naast de bevoegdheden die nu al zijn overgeheveld naar de Europese Commissie.

Meer Europa

9. Het Verenigde Europa is een Unie van 27 landen geworden. In de lente van 2013 treedt Kroatië toe als 28^e land. Na de Tweede Wereldoorlog begonnen we met zes toen het Schumanplan uit de doeken werd gedaan en Frankrijk en Duitsland, de eeuwenlange aartsvijanden, aan elkaar werden gesmeed dankzij de integratie van hun staal- en steenkoolnijverheid. Ooit vroeg ik aan een student om wat meer te vertellen over de *founding fathers* van de Europese eenmaking. Prompt citeerde de jongeman: Robert Schuman en Jean Monnet. ‘Weet je wat meer over beide figuren?’ vroeg ik aan de student. Die antwoordde zonder aarzelen: ‘Schuman was een componist en Monnet was een schilder.’ Het is natuurlijk juist dat componisten en schilders, zoals alle kunstenaars, grensoverschrijdend leven en werken en daardoor bijdragen aan internationale samenwerking. Europa is gelukkig toch wat meer dan een tentoonstelling van Europese kunst. Inmiddels is er veel gebeurd. In 2012 komt er nog een lidstaat bij, Kroatië, en zijn we met 28. En nadien volgen nog verscheidene Balkanlanden, als die braaf zijn, zoals Servië, Montenegro, Macedonië en Kosovo. Maar momenteel heeft Europa wel enkele problemen met zijn Monetaire Unie. In afwachting van een oplossing blijft Europa een uniek stukje aarde waar het goed is te leven. Veel aardbewoners willen naar Europa komen. Mochten we de grenzen openzetten, dan zouden wellicht honderden miljoenen mensen naar het oude continent afzakken of opklimmen. Europa moet dan toch wel zeer aantrekkelijk zijn. Onbetwistbaar werd Europa een economische reus, maar het bleef te zeer een politieke dwerg en een militaire worm. De politieke miniaturisatie van Europa heeft te maken met zijn verminderd innovatietalent in de wereld en het feit dat de inwoners van ons Europees schiereiland weldra nog goed zijn voor vijf procent van de wereldbevolking. Maar het is vooral de interne verdeeldheid die Europa de das om dreigt te doen, zoals die bijvoorbeeld tot uiting kwam in verband met de maatregelen om de eurozone te stabiliseren. Het verhaal van de euro dat meer dan tien jaar geleden begon in een sfeer van

groot enthousiasme, kondigde triomfantelijk een 'eurotisch tijdvak' aan. Thans bevinden we ons in een 'neurotische' periode. Toch blijft het de moeite Europa hartstochtelijk lief te hebben, zonder ons hart te sluiten voor de mensen elders in de wereld. Integendeel.

*Europa, een mysterie, een mirakel en enigma,
bezaaid met militaire graven, ons Europa,
ooit gespleten en gevierendeeld,
door ijzeren gordijnen opgedeeld,
gesloopt, geketend aan zichzelf.
Europa, is weer opgestaan en timmert aan
zijn onvolkomen statenbond.
Geef ons een vaderland om te beminnen,
zo vaak zo dodelijk verwond,
steeds Auschwitz om ons te bezinnen,
zijn kunstschaten steeds te ontginnen,
soms slapeloos van al zijn zorgen
en toch ontwakend in de morgen:
het raadselachtige Avondland;
nog steeds een brokkelig schiereiland,
dat daar onooglijk bengelt
aan het grote Euraziatische continent,
als een gekreukte handschoen
in eigen handgreep nog verstrengeld,
bulkend van weelde en toch malcontent
over de vrede die banaal kan zijn,
over rechten die eentonig zijn
en plichten die voor de anderen zijn.
Europa's grenzen doen nog even pijn;
het zijn littekens die nog moeten helen
maar niet meer bloeden sedert 67 jaar.
Geen tijd blijft over om ons te vervelen;
de volkeren willen samenwerkend delen
en weten dat hun toekomst niet gegeven is,
maar op te bouwen, uit te vinden is.
Europa is niet langer land van aarde
maar steeds meer oord van waarden.
Daarom is ons Europa zo ontgrenzend,
grenzeloos het werelddorp verkennend,
strevend naar de wenselijkheid
van steeds meer menselijkheid.*

De dood van de ideologieën

10. Voor een deel kan de financiële crisis in de eurozone worden toegeschreven aan het onvermogen van de politici om tijdig een echte Politieke Unie op te richten en een gezamenlijk economisch beleid te voeren. Toch is er meer aan de hand. Het liberale kapitalisme, zozeer bejubeld na de val van de Berlijnse muur, de explosie van de Sovjet-Unie en de implosie van het communisme,

vertoont zelf acute crisisverschijnselen. De markteconomie, overgelaten aan haar eigen wetmatigheden, is niet alleenzalmakend. De stellingen van de neoliberalen, vooral Milton Friedman en de school van Chicago, later in beleidsmaatregelen omgezet door Margaret Thatcher en Ronald Reagan, leidden niet noodzakelijkerwijze tot paradijselijke toestanden. De terugtrekking van de Staat uit de economie, de algemene deregulering, de vermindering van belastingen voor bedrijven mondten niet noodzakelijk uit in een ideale, wereldwijde ‘marktdemocratie’, zoals president Bill Clinton dit noemde.

De waarheid is dat in onze snel veranderende wereld het liberale kapitalisme en het collectivistisch communisme en socialisme, allen ideologieën en systemen van de negentiende en de twintigste eeuw, in grote mate achterhaald zijn. Allerlei epifenomenen kunnen worden aangehaald om de teloorgang van het communisme en het kapitalistisch liberalisme te verklaren. Maar meer fundamenteel is het ontstaan van de kennismaatschappij, als gevolg van de nieuwe informatie- en communicatietechnologieën, verantwoordelijk voor de gewisse ondergang van de ideologieën die de negentiende en twintigste eeuw hebben beheerst. De kennismaatschappij heeft immers revolutionaire gevolgen. Voortaan is het de kennis en de daarop steunende creativiteit, door informatie gedragen, die de belangrijkste productiefactoren zijn geworden. Zij vervangen, als voornaamste agenten van het productieproces, de machine, de grondstof, de energie. Informatie, kennis en creativiteit zijn bovendien immaterieel en vandaag vaak digitaal vertaald en cybernetisch gevormd. Karl Marx, de grote wereldhervormer, poneerde dat het noodzakelijk was de materiële productiefactoren, eigendom van de kapitalisten, te onteigenen en te collectiviseren. De bron van rijkdom – de productiefactoren – moest worden toevertrouwd aan de gemeenschap, aan de bevolking en in concreto aan de politieke partij die de bevolking vertegenwoordigde, namelijk de communistische partij. Deze opvatting zou vanaf 1917 na de revolutie in Rusland door Lenin systematisch in de praktijk worden omgezet. Tot aan de val van de Berlijnse muur in 1989 zou het collectiviseren van de productiefactoren in de communistische en de door socialistische gedomineerde landen consequent worden toegepast. Zelfs president François Mitterrand, toen die in 1981 werd gekozen op basis van een *programme commun*, zou niet aarzelen een aantal sleutelbedrijven van de Franse economie te nationaliseren. Het ontstaan van de kennismaatschappij en de dematerialisering van de belangrijkste productiefactoren hebben definitief roet gegooit in het economisch en maatschappelijk recept van het toegepaste marxisme. Kennis en creativiteit kunnen niet worden onteigend, gecollectiviseerd of genaast. Exit het communisme en het collectivistisch socialisme.

Het zich verspreiden van de kenniseconomie stelt evenwel ook het liberalisme zwaar op de proef. Communisme en socialisme zijn slachtoffers van algemene decollectivisering. Het liberalisme heeft af te rekenen met een verschijnsel van deprivatisering. Het liberalisme op economisch gebied stoelt in grote mate op privé-eigendom en meer bepaald op industrieel en intellectueel privé-eigendom. Welnu, de doorbraak van de nieuwe communicatiemiddelen, van de netwerken en de informatiekkanalen heeft tot gevolg dat industrieel en intellectueel privé-eigendom steeds meer verdamppt. Elke gedachte, uitvinding, ontdekking of innovatie verspreidt zich met de snelheid van het licht en wordt, via de netwerken, virtueel erfgoed van de mensheid. Veel producten worden bo-

vendien nagemaakt en verkocht op een oncontroleerbare wijze. Dit fenomeen is slechts in zijn beginfase maar het kan het liberale kapitalisme ondermijnen. Daarbij komt, zoals hierboven onderstreept, dat de moderne communicatiemiddelen sterk hebben bijgedragen aan de globalisering en daardoor het ontstaan van wereldwijde markten hebben bevorderd. De daar heersende oligopolistische concurrentie leidt tot allerlei scheeftrekkingen, die de deugdelijkheid van de markteconomie in vraag stellen. De wenselijkheid van meer regulering, van internationale *governance* en controles kan het liberalisme terugdringen. De conclusie is duidelijk. De aan de gang zijnde maatschappelijke mutaties, gegenereerd door de doorbraak van de kennis- en informatie-economie, verwijzen de communistische, socialistische en liberale ideologieën, die de vorige twee eeuwen hebben beheerst, naar het antiquariaat van oudere gewoonten en gebruiken. De vraag is uiteraard wat er in de plaats moet komen. Zoals gezegd levert het nationalisme slechts achterhoedegevechten, ook al raakt het een gevoelige snaar bij heel wat nietsvermoedende kiezers die onvoldoende zijn ingelicht over de echte uitdagingen van morgen en overmorgen. En het populisme deelt de karamellen uit van de verkiezingsbeloften, wat *ex post* onvermijdelijk moet leiden tot ontgoocheling en wantrouwen bij de kiezers. Ongetwijfeld is er meer nood aan pedagogen dan aan demagogen. Nieuwe synergieën van samenwerking moeten worden gesmeed tussen de overheid en het privé-initiatief, tussen de vrije markt en een controlerend gezag, tussen eigenbelang en gemeenschapsbelang, tussen economie en ecologie, tussen vandaag en morgen.

Onderwijs wordt wonderwijs

11. Ten minste sinds Plato was het westerse denken gedomineerd door de of-flogica, de logica van de keuze tussen tegenstellingen, tussen links en rechts, hoog en laag, goed en kwaad, hemel en aarde, man en vrouw, socialisme en liberalisme. De kwantumfysica, ongetwijfeld de meest fascinerende wetenschap aller wetenschappen, ontdekte dat in de microwereld de of-flogica vervangen wordt door de en-enlogica, deze van de complementariteit. Tegenstellingen zijn complementair. Dat geldt bijvoorbeeld voor het licht, dat tegelijkertijd golf is en foton. Deze wetenschappelijke inzichten, de fundering van een nieuw paradigma, worden bevestigd door de eeuwenoude intuïtie van de wijzen uit het Verre Oosten. Voor hen waren en zijn yin en yang ook een vorm van additieve complementariteit waaruit een dynamische wisselwerking volgt, vaak gesymboliseerd door het wiel.

Ook de herverdelingsideologie moet genuanceerd worden zodra kennis en informatie de bronnen van welvaart zijn geworden. De kennis, de belangrijkste bron van rijkdom, moet niet langer worden herverdeeld en dus gedeeld, zoals dit het geval is met vermogens en inkomens. Neen, de kennis moet worden vermenigvuldigd en verspreid, een inzicht dat het sociaal beleid zeer sterk zal heroriënteren en het onderwijs, in gewijzigde vorm, centraal stellen in de samenleving. De digitale werelduniversiteit komt eraan, waarbij iedere student waar ook ter wereld colleges zal kunnen volgen bij om het even welke prof op de planeet. Taalbarrières zullen worden opgeheven dankzij simultaanvertaling via geminiaturiseerde supercomputers. Informatie en kennis worden nu al oe-

verloos aangereikt via de pc, laptop, iPad en alle andere parafernalia van de ICT-revolutie, ten koste van het papieren boek. Alle communicatiemiddelen worden steeds kleiner dankzij de toepassing van de nanotechnologie. Op termijn zal in de computers de huidige binaire rekenkunde worden vervangen door de superpositie, de rekenkunde eigen aan de wereld van de kwantumfysica. Meteen zal het vermogen van de computers miljoenen malen worden vergroot terwijl hun fysische dimensie dankzij de nanotechnologie duizenden malen kleiner zal worden. Computers ter grootte van een speldenkop zullen door onze kleinkinderen worden meegedragen, geïmplanteerd in de montuur van hun bril of in hun piercing. Eindelijk zal de piercing tot wat dienen, waar dan ook gedragen. Komt de dag dat alle parate menselijke kennis, samengebald in een minuscuul bolletje, zal worden geïmplanteerd in de hersenen. Als die dan ook nog zullen kunnen communiceren met het implantaat, zal een generatie ontstaan van alwetende mensen. De hamvraag zal dan niet langer zijn wat wij kennen, maar wel hoe wij met kennis omgaan, welke inzichten wij eruit afleiden, wat wij belangrijk vinden en onbelangrijk, hoe kritisch we de kennis analyseren en bruikbaar maken. Nu al is er nood aan een permanente aanpassing van ons onderwijs aan de vereisten van de nieuwe maatschappij. Weten is immers veel meer dan meten. Evolueren van onderwijs naar wonderwijs wordt een kolossale opdracht. Kennis is slechts het werkterrein waarop inzicht en wijsheid tot stand moeten worden gebracht. Vandaag wordt hoofdzakelijk het analytisch vermogen van de jonge mensen aangewakkerd. Zeer belangrijk in het leven is ook het vermogen om synthetisch inzicht te verwerven. Het vak geschiedenis lijkt hiervoor bijzonder geschikt, als het wordt opgevat als vergelijkende beschavingsgeschiedenis, om de jonge mensen aan te leren de samenhang van gebeurtenissen te vatten en synthetische inzichten op te bouwen. Ook de filosofie lijkt zeer toekomstgericht omdat deze discipline aanleert hoe je de correcte vragen moet stellen. We leven immers in een tijd waarin, vooral door de politici, heel veel uitroeptekens worden geplant – ‘het is toch evident dat...’ – en onvoldoende vraagtekens worden gezaaid. De zo geroemde kennismaatschappij – O, paradox! – scheidt ook veel onwetendheid af als een soort koud zweet. Het gekende neemt sterk toe maar het kenbare stijgt nog veel sneller. Aldus ontstaat een achtervolgingskoers die we niet kunnen winnen. Erasmus, Leonardo Da Vinci en de grote geleerden van de renaissance kenden wellicht negentig procent van het kenbare. Vandaag kent een Nobelprijswinnaar misschien nauwelijks één procent van wat gekend kan worden. De grootste encyclopedie met het meeste aantal boekdelen is niet langer de *Encyclopaedia Britannica*, wel de *Encyclopaedia Ignorantiae*.

We moeten ook beducht zijn voor het ontstaan van een dictatuur van het IQ. Dit is reeds min of meer het geval. Enkel wie voldoende verstand heeft – en het IQ wordt soms op een bevooroordeelde wijze gemeten – zal in de samenleving voldoende aan zijn trekken komen. Bij een IQ dat lager is dan de mediaanwaarde dreigt de persoon in kwestie moeilijk aan een baan te komen en geregeld werkloos te worden. Naarmate de welvaart stijgt en kennis en informatie toenemen, kan meer belang worden gehecht aan minder ‘materiële’ waarden. Als systemen van sociale zekerheid behouden kunnen worden die het individu beschermen tegen de grootste risico’s van het bestaan, ontstaat de mogelijkheid voor een toenemend aantal mensen om afstand te nemen van materialistische belangen en te opteren voor een postmaterialistische waardeschaal,

waarin zelfrealisatie, persoonlijkheidserkenning, cultuurbeleving, vriendschap, solidariteit en medemenselijkheid steeds meer plaats innemen. In dat perspectief wordt het EQ – het emotioneel quotiënt – steeds belangrijker. In het onderwijs moet ook plaats worden ingeruimd voor de ontwikkeling van gevoelens en waardenbesef, de kwaliteit van de dingen, de schoonheid en het belang van het onzichtbare in het menselijk bestaan.

De democratie in de steigers

12. De kennismaatschappij noopt ook tot een grondige hervorming van de democratie en haar wijze van besluitvorming. De netwerken en de niet aflatende informatiestromen hebben tot gevolg dat de kiezer steeds mondiger wordt en zich kritischer opstelt tegenover de politiek en de politieke partijen. Wij beleven continu *le coup d'Etat de l'individu* en de volatiliteit van de kiezers neemt toe bij elke verkiezing. Opiniepeilingen vervangen tot op zekere hoogte verkiezingen, in de mate dat politici met deze gepeilde opinies rekening houden. Zo ontstaat *government by opinion poll* en primeert de gedragsregel: 'Ik ben hun leider; dus ik volg ze.' Zeer belangrijk zijn de verkiezingssystemen, ten einde de efficiëntie van de democratie te verbeteren. In veel landen bestaan meerderheidssystemen, al dan niet getemperd, onder meer door een tweebeurtenverkiezing. Proportionele kiessystemen lijken meer democratisch maar zij leiden vaak tot politieke blokkeringen en dus inefficiënte besluitvorming. Een piste om de democratische coherentie te verbeteren is ongetwijfeld 'puntstemmen', waarbij elke kiezer kan beschikken over een meervoud van stemmen, bijvoorbeeld tien, en die naar keuze kan verdelen over verschillende partijen en kandidaten. De kwaliteit van de informatie waarover de burger beschikt is van essentieel belang voor een goede werking van de democratie. Overinformatie, wat vandaag het geval is, leidt tot desinformatie, waarbij het bijkomstige wordt verward met het essentiële. Hierbij is de rol van de media doorslaggevend.

De informatie- en communicatietechnologie wijzigt grondig het politieke bedrijf en het functioneren van de democratie. De tendens tot referendaire besluitvorming neemt toe, maar kiezers kunnen zich evengoed vergissen als politici. De complexiteit van de moderne samenleving leidt tot een technocratisch beleid (zeer voelbaar op Europees vlak) dat bij de doorsneeburger erg ondoorzichtig en onpersoonlijk overkomt. De burger heeft de indruk dat hij wordt geregeerd door 'Men', een bestuur zonder gelaat, ook al ziet hij de gezichten van de politici elke avond op de televisie. De 'vermenning' stelt de democratie op de proef. De democratie van de eenentwintigste eeuw zal in landen met een lange democratische traditie meer en meer evolueren naar een debat en een beleid in verband met niet of minder materiële waarden. Daarbij zal macht vervangen moeten worden door gezag. Machtsstructuren in een netwerkmaatschappij worden door de moderne burger doorbroken en afgebroken. Dit was spectaculair het geval met de zogenaamde Arabische lente in de moslimlanden. Ook in China ontstaat steeds meer kritiek op de gevestigde machtsverhoudingen ten voordele van leiders die waarden van rechtvaardigheid en vrijheid belichamen. Recente gebeurtenissen, vooral in een aantal moslimlanden, bewijzen echter dat vrije en geheime verkiezingen wel een noodzakelijke maar

geenszins voldoende voorwaarde zijn om een wezenlijke democratie in het leven te roepen.

Europa wordt steeds minder een geografische realiteit en een aardrijkskundig begrensde concept. Europa heeft maar toekomst als het zijn waardenschaal uitdraagt, los van alle grenzen. Maatschappelijk kunnen die waarden worden samengevat in een vierspan van krachten, noem het een *tetranoom*: (1) de pluralistische democratie, (2) de sociaal gecorrigeerde markteconomie, (3) de rechtsstaat en (4) de sociale welvaartsstaat. Deze combinatie vormt een uniek recept voor maatschappelijk succes.

Professor Richard Florida, een goeroe van het management, dweilt de planeet af met zijn *Model 3T*, een model van maatschappelijk beleid dat bestaat uit drie woorden met een 't'. De eerste 't' is die van 'talent' en verwijst naar de noodzaak voor alle burgers in onze moderne samenleving om zich te bekwaamen en hun kundigheden scherp te stellen, ook dankzij een hooggekwaliificeerd onderwijs. De tweede 't' is die van 'technologie', waarmee het belang wordt onderstreept van wetenschap, ontdekking, uitvinding, toepassing, innovatie – met andere woorden: het promoten van de door de wetenschap gestuurde vooruitgang. En dan verschijnt de derde 't' en die is wel wat onverwacht. Want het gaat om de 't' van 'tolerantie'. Florida stelt dat maatschappelijke vooruitgang maar mogelijk is als haar leden, de burgers, voldoende verdraagzaam met elkaar leren om te gaan, hun diversiteit aanvaarden en beschouwen als de bron van grote gemeenschappelijke kansen en mogelijkheden. Wij moeten niet *van* maatschappij veranderen want de Europese welvaartsstaat heeft ook grote voordelen. We moeten wel de maatschappij veranderen, want we moeten bezorgd zijn over het in stand houden van de verzorgingsstaat.

Een ethiek van de verandering

13. Tot slot blijkt dat een wereld die alom verandert, vaak met de snelheid van het licht, nood heeft aan een 'ethiek van de verandering', die veel meer verantwoord is dan een verandering van de ethiek.

De grootste uitdaging van de nieuwe tijd is ongetwijfeld van ethische aard. Het komt erop aan alle veranderingen die op ons afkomen om te zetten in echte menselijke vooruitgang. Het werelddorp moet worden georganiseerd op basis van een algemeen aanvaarde internationale rechtsorde en structuren van internationale besluitvorming, die zijn afgestemd op het behartigen van het algemeen belang van de wereldgemeenschap. Dit klinkt allemaal erg idealistisch. Maar de grote denkers en geïnspireerde politici van de Verlichting in de achttiende eeuw werden ook afgedaan als hemelfietsende dromers of subversieve agitators. Dichter bij ons leken de *founding fathers* van de Europese integratie aanvankelijk ook zachte dromers. De maalstroom van veranderingen die ons overweldigt bevat goed en kwaad. Veel veranderingen dragen bij aan de vooruitgang en de vermenselijking van de samenleving. De wetenschap en haar toepassingen verlengen het menselijk leven, verhogen de welvaart en maken meer welzijn mogelijk voor steeds meer mensen als met de gecreëerde mogelijkheden verstandig wordt omgegaan. Een aantal veranderingen moet

echter worden bijgesteld of georiënteerd in de goede richting. Sommige veranderingen vallen onder het dilemma van het dubbele gebruik, ten goede of ten kwade. Het meest sprekende voorbeeld hiervan is de atoomenergie met haar diverse toepassingen. Een moderne oorlog en terrorisme betekenen dat op een 'onmenselijke' wijze gebruik wordt gemaakt van wetenschappelijke uitvindingen. Ten slotte zijn er ook een aantal veranderingen, meer bepaald in de biogenetica, die bijzonder gevaarlijk zijn voor het voortbestaan van de menselijke soort en die zo nodig met de grootste beslistheid moeten worden bestreden.

Een ethiek van de verandering doet weer nieuwe vragen rijzen, want wat is de inhoud van deze ethiek en wie bepaalt die inhoud? Wat wordt bedoeld met 'echte menselijke vooruitgang' en wie is gemachtigd hieraan concrete invulling te geven? Het zijn fundamentele vragen waar denkers en filosofen zich over hebben gebogen sinds de tijd van Socrates. Toch is het van het grootste belang dat deze vragen aan de orde zouden worden gesteld in het werelddorp, gekenmerkt door grote levensbeschouwelijke diversiteit. Deze vragen niet op de agenda plaatsen getuigt van een aanzienlijk ethisch deficit, een constatering die, jammer genoeg, dagelijks moet worden gemaakt. Zelden komt de ethische invulling van menselijke vooruitgang op de agenda van parlementaire bijeenkomsten, nationaal of internationaal. Ook de media en het onderwijs voor onze kinderen hullen zich te vaak in een gegeneerd stilzwijgen.

Troost kan alvast worden gevonden in een monument als de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en haar annexen, waarvan de toepassing met nog meer daadkracht moet worden afgedwongen en die wellicht, in het licht van de huidige diepgaande mutaties, moet worden bijgesteld en aangepast. Elk voorstel, hoe minimaal ook, kan een stap zijn in de goede richting. De menselijke samenleving zou er alvast aanzienlijk op vooruitgaan indien het onderstaande dubbelbesluit zou worden toegepast.

*Enkel in de verdediging van de rechtvaardigheid is extremisme geen ondeugd.
Enkel in de behartiging van de verdraagzaamheid is gematigdheid geen deugd.
In alle andere gevallen zijn luister- en dialoogbereidheid, wederzijds respect,
aanvaarding van andersheid, solidariteit en naastenliefde existentiële waarden
om een leefbare wereld voor de mensheid en haar mensen in stand te houden.*